

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.и.н. Николай Жечев за трудовете на доц. д-р
Надя Манолова-Николова, кандидат за академичното
звание „професор” в Историческия факултет на Софийския
университет „Св. Климент Охридски”

На обявения конкурс (Държавен вестник, бр. 64 от 16 август 2016 г.) за професор по 2.2. История и археология (История на България – история на Българското възраждане) в Софийския университет „Св. Климент Охридски” се е явил само един кандидат – доц. д-р Надя Иванова Манолова-Николова. Тя е представила необходимата за случая документация, както и отпечатаните си изследователски трудове след получаване на научното звание „доцент”.

Надя Манолова-Николова завършва специалност „история” в Софийския университет през 1981 г., от 1983 г. е асистент в Историческия факултет, с който е свързана цялата ѝ професионална дейност и където понастоящем е преподавател. През 1990 г. тя получава образователната и научна степен „доктор” (тогава „кандидат на науките”), а през 2005 г. ѝ е присъдено научното звание „доцент” по научната специалност 05.03.06 – История на България (Българско възраждане). Имала е и няколко специализации в други страни (в Белградския университет, в Барселонския публичен университет и в Националния исторически архив – Мадрид).

На конкурса за „професор” в Историческия факултет на С У доц.Н. Манолова-Николова се представя със значителна научноизследователска продукция, както и с дългогодишна и разнообразна учебно-преподавателска работа, които основателно я атестират като утвърден учен-историк. Библиографията на обнародваните ѝ трудове след удостояването ѝ със званието „доцент” (за периода 2005–2016 г.) се състои от три отделни книги (две от които в съавторство); над 20 научно-изследователски студии и статии, публикувани в научната периодика и в различни тематични сборници, като три от тях в чужди научни издания, както и няколко научно-популярни статии и учебни помагала. Наред с това доц. Манолова е участвала през този период със свои доклади на много научни конференции, кръгли маси и пр., провеждани в различни селища и региони в България, а някои – в други страни; била е участник и ръководител в редица научни проекти; ръководила е докторанти и дипломанти, магистърски програми в Историческия факултет и т.н.

Накратко научноизследователската дейност на доц. Н. Манолова през разглеждания период би могла да се очертае тематично в няколко основни направления, а именно:

- а) Църковна история и църковно строителство в българските земи през втората четвърт на XIX в. и религиозната книжнина сред българите през същия период;
- б) Проучвания върху поселищната история с акцент към някои райони от Средна Западна България (XV-XIX в.);
- в) Публикации, посветени на социално-битови проблеми XVI-XIX в. (епидемии, здравеопазване, природни бедствия и др.);

г) Испания – интереса и връзките ѝ с Османската империя, Балканите и българските земи през XVIII- XIX в.

Най-съществените ѝ проучвания по първото направление намират израз и обобщения в книгата ѝ „Българите, църковното строителство и религиозната литература (30–40-те години на XIX век)”, отпечатана през 2016 г. от Университетското издателство (288 стр.). Тя се състои фактически от три самостоятелни изследователски студии и няколко приложения, предхождани от предговор, където авторката изяснява особения ракурс, от който ще употребява основния понятиен апарат, както и спецификата на изследователския метод използван от нея.

Възприемайки т. нар. микроисторически подход, Н. Манолова определя за обект на своето изследване в първата студия църковното строителство сред българските общности в посочения по-горе времеви отрязък. (Става дума за почти 180 новопостроени, възстановени или ремонтирани църкви). Този проблем досега е изследван предимно от архитектурна и изкуствоведска гледна точка. Авторката се насочва към други теми от този по-голям проблем, „напишва” въпроси, които са били до голяма степен подминавани или недооценявани в досегашните изследвания. Този кръг от въпроси е очертан в предговора на книгата и обхваща редица детайли, разкриващи интересни подробности от процеса на църковното строителство и неговите резултати, като например: начинът, по който се получават разрешенията за строежите, колко струват те, кои са инициаторите на строителството, какво е темпото му, каква е стойността (цената) на вложените материали и труд и какви са резултатите от строителството за съответните местни общности. „Изследването на тази *материалност* в темата – пише Манолова – разкрива специфичната икономическа страна на явлението, важна за изясняване на последващите въпроси: какви са ролите на участниците в строителството; кой поддържа и управлява храма подир съграждането; какво се *печели* от това в личен и обществен план?” (с. 18). Наред с това в студията не са подминати и въпросите за обема и териториите на храмовете, за мотивите при църковното строителство по места, за новостите в храмовия интериор, както и за ролята на църквата и църковните библиотеки в просветния живот на съответното селище. Подчертано внимание се отделя в изложението и на въпроса за „инвестициите” в т. нар. социален капитал. Всички тези въпроси авторката проследява с привездането на огромен конкретен фактологичен материал, отнасящ се до различни села и градове от българското етническо землище, като са посочени и спецификата и особеностите на съответното селище и регион. За осъществяването на този изследователски обзор е използвана обилна, предимно специализирана литература, както и разнообразни документални и други източници. „Строителството, възстановяването или поправките на храмовете в селищата през 30-те години на XIX в. – изтъква в заключение Манолова – показва разгръщане на възможностите на местните общества да се консолидират, да създават или разширяват връзките и отношенията между членовете си, т.е. да формират и (или) поддържат социален капитал...” (с.128)

Втората студия е посветена на християнската православна книжнина, на нейния произход, обем, разпространение и развой през 30–40-те години на XIX в. В ползването на изследователката са както печатните религиозни книги

(богослужбни, религиозно-образователни и нравствени), така и ръкописните. Изводите, до които тя стига, са, че през разглеждания период тази книжнина търпи промени в няколко посоки: преди всичко тя получава по-широко разпространение сред българската публика; наблюдава се тенденция за все повече използване на говоримия език, разбираем за българските християни; изобщо забелязва се процес на обновление и модернизация, на разчупване на старите форми на популяризация на християнските норми и философия, като тази книжнина се стреми да намира по-добър прием у читателите и да отговори на нарастващите потребности от повече просвета сред населението. „Чрез тази литература, изтъква авторката, новите поколения българи се приобщават към тогавашните нагласи в голямата православна общност. Религиозната книжнина носи устойчивото мислене по основните житейски въпроси, основано на християнството, но това мислене вече се впряга в новите условия и изисквания на живота през първата половина на XIX в.” (с.168). Значителни промени през този период се наблюдават и в църковното изкуство на българските зографи.

Множеството въпроси, формулирани и разгледани твърде фрагментарно и обзорно в посочените по-горе две проучвания, намират по-обстойно и конкретно проследяване и по-убедителна илюстрация в третата студия на книгата. Тя има за предмет строежа и дейността на шуменския храм „Св. Възнесение/ Св. Георги” и българското общество през първата половина на XIX в. (с.169–206). Привеждайки разнообразни източници в изследването подробно са разкрити и анализирани множество аспекти от темата: за издействането на разрешение за възстановяване на храма (като въз основа на документи се коригира досега приеманата датировка), за епитропите и ктиторите му; за материалната подкрепа на различните еснафи и за направените разходи през годините; за извършващата се успоредно с това консолидация на българската общност; за развоя на новобългарското учебно дело в града през съответния период и т.н.

Обобщавайки проучванията и наблюденията си, изложени в тази книга, Н. Манолова подчертава, че през 30–40-те години на XIX в. в българските общности протичат процеси на обновление с различна динамика и резултати; че „тази *тиха* модернизация през Църквата” се очертава като важно социално явление от първата половина на XIX в.; че самоорганизацията, солидарността и укрепването на връзките между членовете на общностите – общохристиянски или български,... в условията на реформи в империята, има дългосрочна перспектива за развитието им. Тя изтъква също така, че един от факторите за разгръщане и пълна изява през следващите десетилетия на тенденциите за светско образование и култура, е религиозното обновление, протичащо през 30–40-те години, което „разчупило старите традиции на храма, на вечните християнски книги и теми, на отношенията в общностите, градили и поддържали възрождените свети места”. (с. 206). По такъв начин изследванията, включени в книгата, очертават по-релефно мястото и ролята на църквата, на религиозната книжнина и изобщо на християнството в цялостния живот на българското възрожденско общество през втората четвърт на XIX в.

Разглежданата книга на доц. Н. Манолова е снабдена и с няколко приложения, като искам да обърна внимание особено на първото от тях, което представлява списък на установените досега от авторката 178 построени, възстановени или ремонтирани църкви през 30–40-те години на XIX в. Той съдържа

редица данни: селището, название на църквите, дейността, извършена по тях в съответната година, както и източникът на информация. Смятам, че тези ценни сведения ще бъдат от полза за различни специалисти, краеведи и по-широк кръг читатели с интереси към историческото ни минало.

Трябва да се има предвид, че тематиката за църковното строителство и религиозната книжнина доц. Манолова засяга и в други свои публикации като например тази за житието на св. Харалампий (2009 г.); за българското църковно строителство през 1812–1821 г. (2012 г.) и др.

Следващият основен дял от изследователската дейност на доц. Н. Манолова засяга проучвания върху историята на редица селища през османското владичество, намиращи се предимно в районите на Средна Западна България. Голяма част от тези публикации са събрани в книгата „Исторически изследвания за Средна Западна България XV–XIX век”, издадена през 2014 г. от Университетското издателство (съавтор Пенка Желева). Характерът на някои от тези проучвания налага да се разшири хронологическият им обseg към по-ранното време, а не да се ограничи в рамките на възрожденската епоха. Ето някои от темите, които привличат изследователския интерес на доц. Н. Манолова: „Селища от Горна Струма XV–XIX в.”; „Рударство и свети места в град Брезник”; „Знеполски Пеев архив за историята на западно-българските земи” (става дума за ценна сбирка от документи, книги, снимки, вещи и реликви, събирани от фамилия Пееви и съдържащи богата информация за историята и делото на фамилията и за миналото на Знеполския край); „За ранната история на Нишавската епархия”; „Едно трънско село – Радово през XV–XIX в.”; „Годечкия край (XV–XIX в.) – стопански и културни аспекти”; „Манастирът „Св. св. Кирик и Юлита” в Нишавската епархия през XVIII–XIX век” и др. За пръв път в книгата се обнародват, описват и анализират и цветните рисунки на многобройни надгробни и оброчни кръстове от Пернишкия край, правени преди много години от покойния художник, археолог и скулптор Д. Бучински. Освен за посочения регион Н. Манолова е обнародвала проучвания, засягащи и други селища – например публикациите, посветени на въпроси от историята на Етрополе (2011 и 2013 г.) и др. Тематична близост с тази проблематика има и статията ѝ „Приписките – възможностите на различните подходи” (2008 г.), в която също се обосновава използването на микроисторическия подход, който при разработването на местната история би очертал, по думите ѝ, „нови елементи в общобългарската история” и би дал „своя принос за познанието на човека изобщо”.

Като се опира на направеното от предишни изследователи по тези различни теми, Н. Манолова привлича в публикациите си нови източници (в много случаи това са османо-турски документи, както и новоиздирени и използвани от нея приписки, каменни надписи, летописни бележки, археологически находки, теренни наблюдения, местни поверия, предания, легенди и т.н.), за да разшири познанията ни и да осветли от различни страни разглежданите обекти. Към някои от статиите има интересни приложения (документи от епохата, приписки и др.). Целта на авторката в тези публикации (и това е една от най-характерните черти в нейната изследователска работа) е да се разкрие спецификата, различното в историческото развитие на дадено селище и регион, да се открият „особеностите на местното живеене”. Например, като разглежда стопанското състояние в някои Горнострумски села, тя пише: „През XIX в.,

време на интензивни стопански промени в българските земи, този район, относително добър като климат и природни дадености, остава един самодостатъчен и полузатворен икономически свят... тук в Горнострумския район не съществуват силни „агенти на промяната”, каквито са конкуренцията или еснафските занаятчийски или търговски сдружения, които в други райони на българските земи динамизират местната икономика, обвързвайки я не само с обширните имперски пазари, а и с онези извън нейните предели” (с. 95). А обобщавайки наблюденията си за духовния и културен живот в един от проучваните райони, Н. Манолова отбелязва: „Проблемите на духовното обновление в Годечкия край през Възраждането са част от една голяма и все още слабо проучена тема за характеристиката на възраждането през XVIII и XIX век в граничните със Сърбия територии. Възраждане, което няма блестящите и „високи” образци, добре познати на специалистите и широката публика, но което има изключително важната роля да бъде мост за хората от този край към модерното време на нова България. В много отношения това „селско” възраждане на Западнобългарските, гранични земи, тепърва предстои да бъде открито и оценявано” (с. 217). Прочее основателни са разсъжденията на авторите на книгата, че внимателното изследване на спецификата, на особеностите в промените, извършвани в Средна Западна България през 18 и 19 век „ще обогатява, и ще прави много по-гъвкав общия разказ за националната ни история” (с. 122).

Занимавайки се с тази проблематика, доц. Манолова поставя и отговаря на редица още въпроси: за поселищната мрежа в даден район, за основаване, премествания, сливане и пр. на дадени селища, за тяхното стопанско развитие, за демографското им състояние и неговите промени във времето, за учебното дело и за духовния им живот, за ролята на местните първенци, църковните лица и учителите в тези процеси и т.н. Поради всичко това трябва да се подчертае, че приносът на доц. Н. Манолова в изучаването на поселищната, стопанската, църковната и културна история на редица български селища и региони от Средна Западна България е значителен и неоспорим. Основателно тази проблематика съставлява (и продължава да бъде) съществен дял в дългогодишната ѝ изследователска дейност.

И през отчетния период (2005–2016 г.) доц. Н. Манолова не загубва научен интерес и не прекъсва работата си върху друг кръг проблеми, засягащи пряко битието и живота на българите през османското владичество. След като обнародва през 2004 г. интересната си и ценна монография „Чумавите времена 1700–1850”, подобна тематика продължава да стои в нейното научно ползрение и през следващите години. В резултат на това се появяват публикации като „Природни бедствия във времето на Софроний – Дендрохронология и дендрохронологически анализи” (2014 г., съавт. Д. Димитров). В това проучване се използват и източници, твърде необичайни за исторически изследвания, а именно – анализ на дървесните (годишни) пръстени, отразяващи специфичните климатични условия за съответната година. Съчетавайки ги с другото налично документално градиво, авторите идват до тезата, „според която в началото на 80-те (1780–1786) и началото на 90-те години на (1793–1796) на XVIII в. климатичните неблагоприятни промени са довели до суша, глад и оскъдица на зърнени храни, с което са подпомогнали развитието на кризата, като са изиграли ролята на детонатор за размириците и разбойничеството. Общественият и природният хаос – пишат те – са действали в един общ негативен вектор” (с.160).

В друга статия, обнародвана през 2015 г. (съавтор М. Петкова), като използват и анализират предимно необнародвани османски документи, както и други източници от епохата, авторите съобщават за една чумна епидемия, върлувала на Балканите в края на XVII и първите години на XVIII в. Сходни по тематика са и публикациите на Н. Манолова „Датировка и локализация на една приписка за чумата” (2006 г.), „Войните на балканите през XVIII и началото на XIX век” (2006 г.) и „За холерата в Османската империя през 60-те години на XIX в.” (2015 г.), изградена предимно по материали от възрожденския печат. А с доклад на тема „Европейската култура срещу чумата на Балканите през XVIII и XIX век” тя участва на международна научна конференция в Испания през 2007 г.

Посочените публикации свидетелстват, че и през разглеждания период (2005–2016 г.) доц. Н. Манолова е сред малцината изследователи-историци, които продължават да привнасят своя принос за по-пълното осветляване на различни въпроси и теми от този голям научен проблем.

Четвъртият дял от научноизследователската дейност на доц. Манолова е насочен към външно политическа проблематика и обхваща проучвания и документални публикации, обединени около темата – Испания и нейните интереси и връзки с българските земи, Балканите и общо Османската империя през XVIII- XIX в. И в този случай тя избира за свой изследователски обект въпроси, към които досега съвременната българска историопис е проявявала твърде слаб интерес (като изключим направеното от неколцина автори – Венцислав Николов и др.). В резултат на продължителната си работа в испанските архиви и с колекцията испански документи в ЦДА в София, Н. Манолова обнародва няколко статии и обзори на документи, които по-късно са допълнени и събрани в книгата „Испания, Балканите и българите XVIII–XIX в.”, (С., 2016, Университетско издателство, 316 стр.), в съавторство с проф. Кр. Табакова. Делът на Н. Манолова в този сборник, състоящ се от отделни изследователски статии и преведени на български език голям брой испански дипломатически документи, обхваща краткото въведение към книгата, озаглавено „Испански документи за Балканите и българите” и статиите: „Испански сведения за Османската империя от края на XVIII в.”; „Испански документи за Софийско-Пловдивската католическа епархия в края на XVIII в.”; „За княз Стефан Богориди и събитията през 1833–1836 г. в Османската империя според испански донесения”; „Русия и българското въстание от 1850 г.” и „Испания, генерал Хуан Прим и Кримската война (1853–1854)”. Освен това тя е и преводач на първата част от публикуваните документи, които обхващат периода от 1780 до 1854 г. Следва да се отбележи, че кандидатката има и други публикации по същата тематика (напр. статията за научната командировка на видния български учен проф. Йордан Иванов в Испания), както и такива, обнародвани в чужди научни издания. Трябва да се добави също така, че тя е била ръководител и активен участник в няколко проекта, свързани с издирване, систематизиране и обнародване на испански документи, съхранявани в Испания и в София.

Прочее направеното от доц. Н. Манолова по „испанската тема” представлява определен принос в съвременната ни историография. С тези свои изследователски и документални публикации тя поставя и осветлява непроучени досега моменти от историческото минало на българите и на Балканите; допринася да

се разширява тематичният кръгзор и да се обогатява изворовата база на националната ни историография.

Но научните публикации на Н. Манолова не се изчерпват с изложените по-горе 4 основни тематични групи. През последното десетилетие тя обнародва и няколко статии, посветени на теми, по-странични от досега разискваните. Например за меценатската роля на някои българи от Букурещ през Възраждането; автор е на обзори с историографски и библиографски характер и др.

Вече над три десетилетия доц. Н. Манолова работи на историографското поприще и основателно си е извоювала авторитет на сериозен и продуктивен изследовател. Много добре подготвена професионално тя успява да намери и да разработва своя тематична изследователска „ниша“ и да формира разпознаваем свой профил на учен-историк. Едни от характерните ѝ черти на изследовател, според мен, са умението ѝ да избира за обект на разработките си непроучени или слабо осветени теми в историографията и да ги изследва от по-специфичен „ъгъл“, от нови гледни точки, методи и подходи, като издирва и привлича за аргументация на тезите си многобройно и разнообразно историческо градиво. Тя проявява подчертан интерес към детайла в изследователската работа, вглежда се в нюанса на изучаваните обекти и процеси и като се опира на направеното преди нея, надгражда и умножава познанията ни по съответна тема и /или обект. Очевидно е, че доц. Н. Манолова успешно съчетава в работата си кабинетния учен с теренния изследовател, който проучва на място редица обекти (църкви, манастири и др.), издирва, изучава и оползотворява в публикациите си голям брой източници от различен характер. Струва ми се, че този модел на учен-историк намира в нейно лице сполучлива и много плодотворна реализация.

Освен това доц. Манолова е сред немногочислените учени-исторички, които работят в сфери, изискващи прилагането на интердисциплинарни методи и средства и успешно сътрудничи в колективни проекти с изследователи от други клонове на науката. Тя многократно е кооперирала научните си усилия и компетентност с колеги от други специалности за осъществяването на значими и плодотворни научни проекти и програми. Изобщо тя предпочита използването на нови, нестандартни за обичайното историческо проучване и описание подходи и понятия, които обосновава и теоретически в някои от публикациите си. Но в скоби казано, като уважавам избора и предпочитанията на авторката, и без да оспорвам основанията ѝ да прилага такива новости в изследванията си, позволявам си да изразя известни резерви за някои от тях, например към тъй наречения *социален капитал*. Този понятиен инструментариум вероятно е много подходящ и уместен за използване в социологията и други области на науката, но според моето скромно мнение, той като че ли е изкуствено привнесен, „пришит“, и не допринася за по-голяма яснота при историческото повествование, не спомага за неговото по-добро разбиране и възприемане, а струва ми се по-скоро го замъглява и усложнява.

Преценявайки целокупната научна дейност на кандидатката трябва да се има предвид и нейната многогодишна преподавателска работа в Историческия факултет. Наред с това тя е ръководила различни учебни програми, научни семинари, докторанти и дипломанти, научни проекти съвместно с МОН и други научни институции; участвала е в множество научни конференции и кръгли маси у нас и в

чужбина, в жури на национални олимпиади, в организация и ръководство на студентски практики и т.н.

В заключение следва да изтъкна, че направеният по-горе кратък преглед на научноизследователската продукция на доц. Надя Манолова показва безспорните ѝ приноси в съвременната ни историопис. По своя количествен обем, по тематичната си насоченост и разнообразие, както и по високото си професионално равнище, нейното научно дело, взето в своята цялост (като отпечатана изследователска продукция и дългогодишна университетска учебно-преподавателска дейност), ѝ дава, според мен, пълно основание да получи академичното звание „професор” в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски”. Поради това ще гласувам убедено това звание да бъде присъдено на доц. д-р Надя Манолова-Николова, като апелирам и към останалите членове на почитаемото Жури да направят същото.

София, 4 декември 2016 г.

Рецензент:
(Проф. д.и.н. Николай Жечев)